

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 6

KAYSERİ — 1989

MOLLA HÜSREV'İN HADİS VE HZ. PEYGAMBERİN İCTİHADI HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Ali TOKSARI*

1— HADİS VE SÜNNET

Arapça bir lafız olan hadis, et-tahdîs masdarından isim olup sözlükte, eskinin (kadîmin) karşıtı olan yeni (cedîd) manasına geldiği gibi, haber, hikaye ve rivayet anlamlarına da kullanılmıştır (1). Hadis kelimesine yenilik anlamını verenler, bu kelimenin zıddı olan «kadîm» lafzı ile Kur'an-ı Kerîmi, hadis tabiri ile de Hz. Muhammed'e (S.A.V.) nisbet edilen söz, fiil ve takrirleri kastetmişlerdir (2). Ancak hadis, ıstılâhî anlamını kazanırken bu «yeni cedîd» anlamına değil de haber, hikaye ve rivayet anlamlarına istinat ettirilmiştir. Bu bakımdan Hadis Usûlü ıstılahında, Hz. Peygamber'den haber verilen söz, fiil ve takrirlerin (tasviblerin) hepsine birden «hadis» denilmiştir (3). Bazı hadisçiler ise, hadisin luğat manasını nazarı dikkate alarak sadece sünnetin sözle tespit edilmiş kısmına hadis demişlerdir (4). Fıkıhçılar da hadisi, Hadis Usûlü alimleri gibi, Hz. Peygamber'in söz,

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Celâlüddîn (771/1311), Lisânül'arab (I-XX), Mısır, 1307, II/436, es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), Tedrîbü'r-râvî fî şerhî takrîbî'nevevî (I-II), Tahkik: Abdulvahhâb Abdullatif, Medine, 1392/1972, I/42;
2. Suyûtî, I/42.
3. es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman (902/1496), Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-Irakî (I-III), Beyrut, 1403/1983, I/14; el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin, Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalahî'l-hadis, Beyrut, 1399/1979. (Ofset), 61; Koçiyğit, Talât, Hadis İstılahları, Ankara, 1980, 121.
4. Bu konuda bilgi için Bkz., Okiç, M. Tayyib, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul, 1959, 2; Koçiyğit, Hadis İstılahları, 121.

fiil ve takrirleri şeklinde anlamışlardır (5). Netice olarak, hadis lafzının ıstılâhî manasında, bazı farklı görüşleri hariç tutarsak, hemen hemen bütün İslam âlimlerinin ittifak ettiklerini söyleyebiliriz.

Sünnet ise, Arap dilinde iyi veya kötü yol manasına geldiği gibi, yüz yüzün görünen yeri, suret ve çehre anlamlarına kullanılmıştır (6). Hadis tabirinin ıstılâhî manasında hemen hemen bütün İslam âlimleri ittifak ettikleri halde, sünnet kelimesinin ıstılâhî anlamını Hadis Usûlü âlimleri, fıkıhçılar ve fıkıh usulcülere farklı ele almışlardır. Hadiscilere göre sünnet, Hz. Muhammed'den nakledilen her türlü söz, fiil ve takrirler ile yaratılışla ilgili sıfat ve suretlerdir (7). Fıkıh ilminde sünnet tabiri, farz, vâcib, mendub, mübah, haram, mekruh gibi mükellefin fiiliyle alakalı şer'î ahkamdan birisi olarak kabul edilmektedir (8). Fıkıh usulcüler ise sünnete, Hz. Muhammed'den sadır olan her türlü söz, fiil ve takrirlerdir, demişlerdir (9).

Yukarıda arzedilen manaların yanında sünnet tabiri, bid'atın karşıtı olarak da kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Muhammed (S.A.V.) ile sahabîlerin akâid sahasında takip ettikleri yolu izleyenlere «ehl-i sünnet» (10), akâid konularında kendi beşerî düşünce ve meyilerine uyanlara da «ehl-i bid'at» denilmiştir (11). Sünnet kelimesini bu manada fıkıhçılar (12), özellikle de kelâmcılar kullanmışlardır (13).

5. Ahmed Naim, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, (I-XII), Ankara, 1984. (Sekizinci baskı), I/6; Hallâf Abdulvahhâb, İslâm Hukuk Felsefesi (Terceme:Hüseyin Atay), 181; Ebû Zehrâ Muhammed, İslâm Hukuk Metodolojisi (Terceme:Abdülkadir Şener), Ankara 1973, 111.
6. İbn Manzur, VII/84; Âsım Efendi, Kâmus Tercemesi (I-IV), İstanbul, 1304; IV/658.
7. es-Sibâî, Mustafa, es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî, Beyrut, 1392/1972, 47; Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.
8. Muhammed Accâc el-Hatîb, es-Sünnetü kable't-tedvîn, Kâhire, 1383/1963, 15-16; Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.
9. el-Âmidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed (631/1233), el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm (I-IV), Mısır, 1388/1967, I/241, Sibâî, 47.
10. Teftazânî, Sâdeddîn Mes'ud b. Ömer (793/1389), Şerhu'l-akâid, İstanbul, 1315, 16-17.
11. Koçyiğit, Talât, Hadisçiler ile Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar, Ankara, 1969, 254.
12. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), İrsadü'l-fuhul ilâ tahkiki'l-hakkı min'ilmî'usûl, Mısır, 1356/1937, 31; Sibâî, 48.
13. Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.

Sünnet kelimesinin Arap dilinde iyi veya kötü yol (tarik) manasına geldiğini daha önce belirtmiştik. Ancak her ne kadar sünnet luğatta «yol» başta olmak üzere bir takım manalara gelmekte ise de bu istilâh, İslâmî ilimler literatüründe daha ziyade Hz. Muhammed'in söz, davranış ve sîretine hasredilmiştir. Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri vahyin kontrolünde olduğu için, bu kelimenin luğat manasında mevcut «kötü ve mezmum yol» anlamı istilâhta kaldırılmıştır (14). Ayrıca sünnet, Rasulullahtan sonra gelen halîfelerin tatbikatı ve dînî sahada koydukları hükümler karşılığında kullanıldığı gibi, diğer peygamberlerin aynı alandaki uygulamaları için de bu tabir kullanılır (15).

Özelliklerini kısaca açıkladığımız sünnet, İslam hukukunun Kitap'tan sonraki ikinci kaynağını teşkil eder. Sünnetin Kitapta olan hükümleri desteklemesi, mücmelleri tefsir, mutlakları takyîd, umûmi olan sözleri tahsis etme gibi hususiyetleri yanında Kur'an'ın söz konusu etmediği bir takım hükümleri koyma özelliğine de sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev'e Göre HADİS ve SÜNNET Kavramları

Tetkik edebildiğimiz kadarıyla Molla Hüsrev'in (385/1480) Hadis Usûlü ile alakalı müstakil bir eseri olmadığı gibi hadis kitabı da yoktur. Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemine rastlayan Fatih devrinde kazaskerlik ve ilmiye sınıfının en üst makamı sayılan şeyhulislamlık görevlerinde bulunduğu için O'nun İslam hukukunun ikinci kaynağı olan Sünnet hakkında bigâne kalmış olması elbetteki düşünülemez. O, sünnet ve hadis hakkındaki görüşlerini «Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl» adlı fıkıh usûlü kitabında açıklamıştır. Bu eser, fukahâ metodu üzere yazılmıştır.

Daha önceki dönemlerde çok sayıda fıkıh usulü kitabı yazıldığından (16) eserinin muhtevası hakkında Molla Hüsrev'in hiç güçlük çekmediği görülür. Müellifimiz, bahis mevzu edilen eserini hazırlarken -tesbitimize göre- en çok Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (482/1090) «Usûlü Pezdevî» diye bilinen usul kitabı ile

14. Koçyiğit, Hadis Istılahları, 400.

15. Sünnet kelimesi hakkında daha geniş malumat için Bkz., Hatiboğlu M. Said, Sünnet kelimesi etrafında bir söyleşi, Aylık Dergi, sayı:73-78, s. 27-28.

16. Bu kitapların bazıları için Bkz., Atay, Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi Mukaddimesi (Hallâf'ın Usûlü'nün mukaddimesi), Ankara, 1973, s. 76.

bunun şerhi «Keşfu'l-Esrâr»dan yararlanmıştı (17) Meselâ eserinde sünneti işlerken, konu başlıkları da dahil muhtevasını tamamen Pezdevî'den almıştır (18). Molla Hüsrev, mezkur bu eseri ile fıkıh usûlü ilmine muhteva açısından bir yenilik getirmiştir denilemez. Aslında İmam Şâfi'iden (204/819) itibaren devamlı gelişen bu ilim dalının gençlik ve olgunluk dönemini Fatih devrinden önce tamamladığı göz önüne alınacak olursa, Molla Hüsrev gibi İslam hukukunda söz sahibi bir âlime bu konuda fazla bir iş kaldığı da söylenemez. Bununla birlikte ele aldığı konulara hukuk mantığı ile yaklaştığı, ifadesinin sadeliği ve metodunun öncekilerden daha iyi olduğu söylenebilir. Eserin bu özelliklerine Molla Hüsrev'in devlet erkanı nezdindeki şahsî ağırlığı da eklenince mezkur kitap daha çok değer kazanmış ve Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur (19). Asıl metni kırk sayfa civarında olup şerhli ve notlu olarak defalarca basılmıştır (20). Esere ilk şerhi «Mirâtu'l-Usûl» adı altında bizzat kendisi yapmıştır. Molla Hüsrev bu şerhi, Mirkât ile birlikte devrin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Fatih'e takdim edilen bu nüsha Yeni Cami kitapları arasındadır (21). Mezkur şerhe, daha sonraki dönemlerde çok sayıda haşiyeye de yazılmıştır (22).

Molla Hüsrev sünneti, diğer usulcüler gibi, Hz. Muhammedden nakledilen söz, fiil ve takrirler (tasvibler) şeklinde tarif etmiş, fakat buna karşılık hadisi onlardan farklı anlamıştır. Molla Hüsrev'e göre hadis, sadece Hz. Peygamberin sözleri karşılığında kullanılabilir (23). Görüldüğü üzere müellifimiz Hz. Peygamberin fiil ve takrirlerini sünnet kavramı içinde mütalaa ettiği halde bu iki tabiri hadisin tarifinden çıkarmıştır.

Molla Hüsrev hadise kavli sünnet demekle, bu ıstılahı kendisi fıkıh usulû âlimi olduğu halde hadis usulcüsü gibi ele alıp de-

17. Bu eser Abdülaziz el-Buhârî (730/1329)'ye ait olup matbudur.
18. Bu iki eseri karşılaştırmak için Bkz. Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz (885/1480), Mir'âtü'l-usûl şerhu mirgâti'l-vüsûl, İstanbul, ts., 208 vd., Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1329), Keşfü'l-esrâr 'alâ usûli'l-imâm fahru'l-islâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (482/1089), İstanbul, 1307, II/677-III/932.
19. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1965, 22.
20. Atay, 140.
21. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi (I-III), Ankara, 1975, II/657.
22. Bu haşiyeler için Bkz., Atay, 140-141.
23. Molla Hüsrev, 207.

gerlendirmiştir. Çünkü hadis usûlü bilginlerinin bazıları hadisi, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) söz, fiil ve takrirleri diye tarif ederken diğer bir kısmı kavli, fiilî ve takrîrî sünnetlerin sözle tespit edilmiş şekline hadis demişlerdir (24). Biz, hadisin sadece kavli sünnet olarak anlaşılmasını uygun bulmuyoruz. Çünkü her ne kadar hadis tabirinin sözlük anlamı içinde fiil ve takrir manaları yoksa da muhaddislerin çoğunluğu nezdinde bu kelimenin kazandığı ıstılâhî manada, Hz. Peygamberin sözlerinin yanında bu iki terim de yer almıştır. Böyle anlaşılmasından dolayıdır ki, hadisciler hadis sahasında telif ettikleri eserlerine Hz. Peygamberin sadece sözlerini değil, aynı zamanda fiil ve takrirlerini de almışlardır. Hatta sahabe ve tâbiûn sözlerini, fiil ve takrirlerini de eserlerine alan muhaddisler, hadis lafzının ıstılâhî manasını daha da genişletmişlerdir.

Molla Hüsrev hadisleri, diğer âlimler gibi, râvî adedi bakımından mütevâtir, meşhur ve âhad olmak üzere üçlü taksime tabi tutmuştur. Molla Hüsrev, yalan üzerine ittifakını aklın kabul etmeyeceği kadar çoğunluk tarafından rivayet edilen haberleri mütevâtir haber kabul etmektedir. Mütevâtir olan hadisler ilm-i yakîn ifade eder (25). Böyle olduğu için hem itikâdî ve hem de amelî noktalarda delil kabul edilirler. Molla Hüsrev, önceleri âhad haber olup da ikinci ve üçüncü asırda şöhret bulan hadislere meşhur hadis demiştir. Bu tür haberlerin Hz. Peygambere âdiyyetinde şüphe olduğu için bunlar ilm-i yakîn ifade etmezler (26). Mütevâtir ve meşhur derecesine ulaşamayan hadislere ise, âhad haber denilir (27). Bunların rivayet şekli itibariyle şüphe taşıdığı açık olup bu tür haberler yakînî bilgi ifade etmediğinden itikâdî konularda hiç bir zaman delil olmazlar. Amelî konulara gelince, ancak şartları uygunsa delil olarak kullanılabilirler. Bu konuda hadiscilerin aradığı şartların başında râvînin âkil, müslüman, adalet ve zabt sahibi olması hususu gelir (28).

Molla Hüsrev eserinin «fî mahalli'l-haber» başlığı altında işlediği bölümde Hz. Peygamberden gelen nakillerle diğer insanların olaylar hakkında verdikleri haberler arasında hiçbir ayırma

24. Bu konuda bilgi için Bkz., Okiç, 2; Koçyiğit, Hadis İstılahları, 121.

25. Molla Hüsrev, 209-210.

26. Molla Hüsrev, 210.

27. Molla Hüsrev, 210-211.

28. Molla Hüsrev, 212-213, 218.

girmeden her âhad haberi mutlak manada almıştır (29). Müellif âhad haberlerin ibadetlerde delil olacağına ittifak olduğunu, ukubât ile kul haklarında ise bu tür haberlerin delil olup olmayacağına ihtilaf bulunduğunu söyler ve ihtilafın hangi noktalarda cereyan ettiğini detaylı bir şekilde anlatır (30).

2— Hz. MUHAMMED'İN (S.A.V.) İCTİHADLARI

İctihad kelimesi Arap dilinde, tâkat, güç ve gayret sarfetmek manasına gelen «cühd» kökünden ve ifti'âl babındandır (31). Fıkıh usûlü ıstılâhında ictihad, müctehidin şer'î-amelî hükümleri tafsîlî delillerden çıkarmak için bütün güç ve imkanını harcaması demektir (32). İctihadın unsurları şunlardır :

- a) İctihad yapan kimsenin müctehid olması, yani gerekli yeterlik şartlarını taşıması gerekir.
- b) Müctehidin amelî hükümleri şer'î delillerden çıkarırken olanca gücünü sarfetmesi gerekir.
- c) Bu gayret amelî hükümleri anlama amacına yönelik olmalıdır.
- d) Bu hükümlerin, tetkik ve araştırmaya tabi tutulan delillerden çıkarılarak elde edilmesi gereklidir.

Başta Hz. Peygamber olmak üzere, peygamberlerin ictihadları konusunda şu problemlerle karşılaşırız: Hz. Peygamberin ictihad etmesi câiz midir? Câiz ise, diğer müstehidler gibi hata etmesi mümkün müdür? Şayet hata ederlerse, hataları tashih edilir mi? Hz. Peygamberin ictihadıyla ilgili olarak üç kademede ortaya çıkan bu problemler üzerinde biraz olsun ayrıntı ile durmak istiyoruz.

a— Hz. Muhammed'in (S.A.V.) İctihadlarının Cevazı

İslam âlimleri peygamberlerin dünya işlerinden ticaret ve ziraat gibi işlerle savaş ile alakalı tedbirler ve bunlara ait husus-

29. Molla Hüsrev, 218.

30. Bu konuda bilgi için Bkz., Molla Hüsrev, 218-220.

31. Âsım Efendi, I/1111-1112.

32. Ebû Zehrâ, 370; Zeydan, Abdülkerim, Fıkıh Usûlü (Terceme : Ruhi Özcan), Emek Matbaası, 1982, 521, Ayrıca Bkz., Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs, er-Risâle, Tahkik : Ahmet Muhammed Şâkir, ts., Baskı yeri yok, 477; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (505/1111), el-Mustasfâ min 'ilmi'l-u-sûl (I-II), Mısır, 1322/1904, II/350.

larda icthadlarının caiz olduğunda ittifak ettikleri halde (33) dîni meselelerdeki icthadlarının caiz olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Eş'ariye mezhebine mensup bir gurup ulemâ ile başta Ebû Ali el-Cubbâi (303/915) ve oğlu Ebû Hâşim (321/933) olmak üzere Mutezîlî âlimlerin ekserisi bunu caiz görmemişlerdir. Bunlara göre Hz. Peygamber dîni hususlarda daima vahyin kontrolünde olmuştur. Nitekim Allah Taâlâ da Kur'an-ı Kerim'de «O kendi nefsinden konuşmaz, O'nun söyledikleri kendisine gönderilen vahiydir» (34) buyurarak peygamberinin her sözünün vahye istinat ettiğini açıkca belirtmiştir (35).

Kâdî Ebû Bekr Bakillânî (403/1012) ile Gazzâlî (505/1111) Hz. Muhammed'in icthadı hakkında kaynaklarda yeterli delil bulamadıklarından bu konuda müsbet veya menfî bir hükme varamayarak tavakkufu tercih etmişlerdir (36). Başta Molla Hüsrev olmak üzere usulcülerin ekserisi ile muhaddislerin tamamı Hz. Peygamberin icthadının caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir (37). İbn Hazm (456/1064) peygamberlerin, Allahın rızasını kazanmak için zaman zaman icthada başvurduklarını, bunlardan bazılarında isabet ettikleri halde bir kısmında murad-ı ilâhîye isabet edemediklerini belirtir (38). Kâdî İyâz (544/1149) (39), İbn Haldun (808/1405) (40) gibi bazı âlimler Hz. Muhammed'in icthadını kabul ederler. Araştırma konumuzu teşkil eden Molla Hüsrev ise meseleye vahiy ve vahiy çeşitleri noktasından yaklaşmıştır. O'na göre vahiy zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayrılır. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Cebrâil aracılığıyla harf ve ses olmaksızın, yalnız meleğin işaretini ve ilham yoluyla aldığı vahiyler bun-

33. Şevkânî, 255.

34. Necm, 3-4. Bunların mezkur iki âyet hakkındaki anılan görüşleri, âyetlerin nüzul sebebi ile çelişmektedir. Cumhura göre, bu âyetler, «Kur'an-ı Kerim'i O'na (Hz. Peygamber'e) bir adam öğretiyor.» (Nahl, 103) şeklinde fikir beyan eden kâfirlerin görüşlerini red için nâzil olmuştur. Bkz., Şevkânî, 255; Ayrıca âyetlerdeki bu işaretin Kur'an-ı Kerim'e delâleti için Bkz., Molla Hüsrev, 208.

35. Molla Hüsrev, 208; Karaman, Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihad, Ankara, 1975, 40.

36. Gazzâlî, II/355; Şevkânî, 256.

37. Molla Hüsrev, 208; Karaman, 40.

38. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1063), el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâl ve'nihal (I-V), Bağdad, 1321, IV/2-3.

39. Kadî İyad, Ebû'l-Fadl İyad b. Mûsâ el-Yahsûbî (544/1149), eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ, Mısır, 1327, IV/265.

40. İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), Mukaddime, Mısır, ts., (ofset), 467.

lardan birinci kısmı teşkil eder. Bu tür vahye bütün müslümanların inanması ve uyması vaciptir (41). Molla Hüsrev bâtinî vahy diye nitelendirdiği gizli vahyi «Hz. Muhammed'in ictihad ve temmül ile elde ettiği ahkâm» (42) şeklinde tarif etmiştir. Bu tariften istidlal ederek müellifimizin de Hz. Peygamberin ictihadını kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak, ilâhî olan vahy ile aklın ürünü olan ictihadı müellifimiz nasıl uzlaştırmıştır? Bu mukadder sorunun cevabını ileride vereceğiz.

Biz de, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin sem'e dayanmayan ve hakkında nesih cereyan edebilen şey'î-amelî konular ile vahyin sahasına girmeyen alanların tamamında ictihadlarının caiz olduğu kanaatindeyiz. Bu hususta en sağlam delil ise, bizzat Hz. Peygamberin söz ve davranışlarıdır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde «Siz bana davanızı arz ediyorsunuz, bazılarınızın delili diğerinden iyi olabilir. Ben de onun lehine kendisinden dinlediklerime göre hüküm vermiş olabilirim. Ben sizin bu tutumunuz karşısında din kardeşinizin hakkından birşey bölüp verirsem bunu hemen almayın. Zira bununla ona ancak ateşten bir parça vermiş olurum.» (43) buyurmuştur. Bir başka hadislerinde de «Ben ancak beşerim. Size dininizden birşey emredersem onu hemen alın, kendi reyimle birşey emredersem unutmayın ki ben sadece bir beşerim» (44) buyurmuşlardır.

Bu sözlerinin yanında Hz. Peygamberin bizzat ictihad yaptığını da müşahede ediyoruz. Bilindiği üzere Bedir savaşı sonunda alınan esirlere ne tür muamele yapılacağı hususunda Hz. Peygamber ashâbı ile istişarede bulundu. Hz. Ebu Bekr esirlerden fidye alınarak serbest bırakılmalarının uygun olacağını söyledi. Hz. Ömer ise, «Yâ Rasulallah, onlar seni yalanladılar ve Mekke'den

41. Molla Hüsrev, 207.

42. Molla Hüsrev, 207.

43. Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/874), Sahihu Müslim (I-V), Nâşir: M. Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1374-1375/1955-1956, III/1342; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), Sünen (I-V), Hıms, 1388/1969, III/624; en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb (305/915), Sünen (I-VIII), Mısır, 1384/1964, VIII/233, 247; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (275/888), Sünen (I-II), Nâşir: M. Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1373/1954, II/777; İbn Hanbel, Ahmed (241/855), el-Müsned (I-VI), Mısır, 1307, VI/203.

44. Müslim, III/1333.

çıkardılar. Bundan dolayı onların boyunlarını vur.» dedi. Hz. Peygamber bu iki ayrı görüş üzerine «Ey Ebu Bekr senin halin Hz. İbrahim'in haline benzer. O Allaha, kim bana uyarsa o bendendir, kim de bana karşı gelirse şüphe yok ki sen yarlıgayıcı ve esirgeyicisin (İbrâhîm : 36), demişti.» buyurarak Hz. Ebu Bekrin görüşünü benimsemişti (45).

b— Hz. Muhamed (S.A.V.) İctihadında Hata Eder mi?

İctihadın tarifini ve unsurlarını açıklarken ifade ettiğimiz gibi, müctehid olanca gücü ile çalışıp gayret göstererek tafsîlî delillerden amelî-şer'î hükümleri çıkaracaktır. Müctehid elde edeceği bu hükümde isabet edebileceği gibi hata da edebilir. Müctehidler'in icthadlarında yanılmaları onlar için bir nakîsa teşkil etmez. İctihadlarında isabet ederlerse iki sevap, hata ederlerse bir sevap alacakları bizzat Rasulullah tarafından bildirilmiştir (46). Hz. Peygamber'in icthad yaptığını kabul ettiğimize göre O'nun da diğer müctehidler gibi icthadında hata yapabileceğini kabul etmeli miyiz? Hz. Peygamber'in icthadlarına hata isnadı câiz midir? Bu sorunun cevabı peygamberlerin ismet sıfatları ile yakından alakalı olduğu için önce onların bu sıfatı hakkında bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Arap dilinde menetme, muhafaza etme ve koruma manasına gelen (47) ismet, ıstılahta, Allahın peygamberlerinin zâhirî ve bâtinî organlarını haram ve çirkin işlerden koruması demektir. Peygamberler kendilerine nübüvvet ihsan edildikten sonra vahyin kontrolünde olmuşlar ve kendilerine gelen ilâhî emirlere tam anlamıyla ittiba etmişlerdir. Çünkü onların başlıca görevleri kendilerine vahyedilen şeylere uymak ve bunları insanlara açıklamaktır (48). Bahis mevzu edilen görevleri gereği onların inanç, söz, iş ve ahlaklarında hiç bir günahın bulunmaması gerekir (49). Onlar Allahtan aldıkları emirlere bir şey ilave edemeyecekleri gibi bunlardan herhangi bir şeyi çıkarma yetkisine de haiz değillerdir. Peygamberler bütün davranışlarıyla ümmetlerine örnek insanlar olarak gönderilmişlerdir. Bu sebepten dolayı Allah Kur'anın muhtelif

-
- +5. İbn Hanbel, I/383-384, III/243. (Hadisin tamamı için Bkz., aynı yerler).
46. el-Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (256/869), Sahihu'l-Buhârî (I-VIII), İstanbul, 1399/1979), (Ofset), VIII/157; İbn Mâce, II/776.
47. Âsım Efendi, IV/404.
48. Bkz., Nahl, 44.
49. Bağçeci, Muhiddin, Peygamberlik ve Peygamberler, İstanbul, 106.

âyetlerinde peygamberlerin getirdikleri prensiplere tabi olunmasını emretmiştir (50). Bu genel prensibe göre, ümmetlerin peygamberlerin getirdikleri her şeye imanları mecburidir. Buna göre, eğer peygamberlerin günah işlediklerini kabul edecek olursak o vakit onların işledikleri günahları da işlememiz gerekir ki bu doğru değildir. Çünkü Allah kullarına daima iyiliği emredip kötülüklerden ise uzak durulmasını emir buyurmaktadır (51).

Bu söylenenlerin ışığı altında kısaca ifade etmek gerekirse, nübüvvet ile masiyet bir arada bulunmaz. Bunlar birbirine zıt kavramlardır. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadislerinde «Hiç bir peygambere gözlerinin hain bakışı uygun düşmez (hiç bir şeye kötü gözle bakmazlar)» (52) buyururken bir başka hadislerinde de «Eğer ben Allaha isyan edersem O'na kim itaat eder» (53) buyurmuştur.

Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında farklı görüşlere sahip olan kelamcılar aşağıdaki hususlarda ittifak etmişlerdir :

1— Vahiyden önce ve sonra peygamberler küfürden ma'sumdurlar.

2— Şeriat, ahkâmın tebliği ve ümmetin irşadı ile ilgili hususlarda onların ismet sıfatlarını zedeleyici davranışta bulunmaları düşünülemez.

3— Onların hepsi, gerek kasden ve gerekse sehven büyük günah işlemekten ma'sumdurlar (54)

Hz. Peygamberin ictihad ettiğini kabul ettiğimize göre, onun ictihadlarında hata olabilir mi? sorusunun cevabına artık geçebiliriz.

Hz. Peygamberin ictihad edeceğini kabul eden usulcülerin tamamı, ictihad ameliyesini aklın bir ürünü olarak kabul ettiklerinden O'nun bazı ictihadlarında hata edebileceğini de zımnen kabul etmiş olmaktadır. Çünkü peygamberlerin, vahye muhatap olmaları dışında diğer insanlardan hiçbir farkları yoktur. İctihad

50. Âl-ı İmrân, 32; Nisâ, 13-14; Nûr, 54; Ahzâb, 71, Haşr, 7.

51. Nahl, 90.

52. Ebû Dâvûd, III/133-134, V/527; Nesâî, VII/106.

53. Buhârî, IV/108, VIII/178; İbn Hanbel, III/68, 73.

54. er-Râzî, Fahreddin (606/1209), İsmetü'l-enbiyâ, yer yok, 1406/1986, 39; Geniş bilgi için Bkz., Bağceci, 95-124.

vahyin gelmediği hususlarda olabileceğine göre bu durumlarda onlar da diğer müctehidler gibi ictihadlarında hata edebilirler. Molla Hüsrev de Hz. Peygamberin yeni bir olayla karşılaştığında önce makul bir süre vahyin gelmesini beklediğini, vahyin gelmesi üzerine ictihād ettiğini, bu ictihadlarının bazısında da hata ettiğini kabul etmiştir (55). Bizim kanaatimize göre de, ictihadın varolduğu her yerde hata ihtimalinin kaçınılmaz olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Nitekim şu vakalar Hz. Peygamberin ictihadlarında yanılmasının mümkünliğini çok açık olarak bize göstermektedir.

Tebük seferine gitmemek için bazı münafıklar sudan bahaneler ileri sürdüler. Peygamberimiz de kendi ictihadını kullanarak onların bu isteklerini kabul etti. Allah Taâlâ Rasulullahın bu ictihadının hatalı olduğuna şu âyetle işaret etmektedir: «Allah seni affetsin, doğrular sana belli olup yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin» (Tevbe:43) (56). Bu konuda bir başka misal de şöyledir: «Hz. Peygamber bir defasında Kureyşin ileri gelenlerinden bazılarına dinî telkinde bulunuyordu. Bu esnada İbn Ümmi Mektum (14/645) içeri girerek Rasulullaha hitaben «Allahın sana öğretiklerinden bana da öğret» diye seslendi ve bunu birkaç defa tekrar etti. Hz. Peygamber onun bu hareketine gazaplandı, bilâhare de yüzünü ekşiretek öbür tarafa döndü. Bunun üzerine Allah «Yanına kör bir kimse geldi diye (pergamber) yüzünü asıp çevirdi» (Abese:1-2) buyurarak Peygamberinin bu davranışının yanlış olduğunu belirtmiştir (57). Bu konuda, gerek Hz. Peygamberin ictihadlarını, kıyaslarını, kazâlarını konu alan müstakil eserlerde ve gerekse fıkıh usulü kaynaklarının ilgili bölümlerinde başkaca misaller de mevcut olup genelde hep aynı bakış açısı ve değerlendirme söz konusu olmaktadır.

c— Hz. Muhammed'in (S.A.V.) İctihadlarında Yaptığı Hatalar Tashih Edilir mi?

Bu konuda ikili bir taksim yapılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Şayet Hz. Peygamberin sadece dünya işlerine yönelik konularda kendi akli ile bir zan ve tahminde bulunup da bunda yanılacak olursa bu tür hata tashih edilmez. Nitekim aşağıda zikredeceğimiz olayda Rasulullahın aynı mahiyetteki bir

55. Molla Hüsrev, 208-209.

56. Bu olay hakkında geniş bilgi için Bkz., Buhârî, V/130-135.

57. Bu konuyu izah eden hadis için Bkz., Tirmizî, V/432.

hatası vahiy ile tashih edilmemiştir. Rafi b. Hadîc anlatıyor: «Rasulullah Medine'ye geldiğinde halk hurmaları aşılıyordu. Hz. Peygamber onlara ne yaptıklarını sordu. Onlar da «biz telkih (aşı) yapıyoruz» dediler. Rasulullah da, umulur ki bunu yapmasanız daha iyi olur, buyurdular. Onlar da aşılamaı bıraktılar. Sonuçta hurmalar meyvelerini döktü veya azalttı. Durumu kendilerine söylediklerinde Hz. Peygamber «Ben ancak bir insanım, size dini-nize ait birşeyi emredersem onu hemen alınız. Şayet kendi görüşümden birşey emredersem ben ancak bir beşerim» buyurdu.» (58). Aynı olayla alakalı bir başka haberde ise Hz. Peygamber «... Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz» (59) buyurmuştur. Bu hadiste Hz. Peygamber, kendisinin dünya işlerinde hata yapabileceğini ve bu tür hatalarının düzeltilmeyeceğini bize açıklamaktadır. Sırf dünya işleri ile alakalı hususlarda deney ve tecrübeyle dayanarak yaptığı bir takım ictihadlarda Hz. Peygamberin yanılması onun ismet sıfatın zedelemeyiz. Çünkü bu tür işler, itikâdî veya şer'î-amelî konulardan olmadığı için bir günah teşkil etmez. Bu arada, fetânet sıfatı ile vasıflanan peygamberlerin dünya işlerinde de hatalarının çok az olacağını burada belirtmekte yarar görüyoruz. Bu seçkin ve önder insanların yapabilecekleri hatalar akıl ve zeka bakımından normal insanların yapabilecekleri neviden hatalar olup ayrıca, peygamberlerin birer beşer oldukları hakikatını unutturmama gibi bazı hikmetler de taşımaktadır.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, peygamberler sem'e dayanmayan ve neshe konu olabilen şer'î-amelî konularda ictihad yapabilirler, Onlar bu ictihadlarında isabet edebilecekleri gibi bazan da yanılmış olabilirler. Ancak bu mümtaz kişiler daima vahiy ile karşı karşıya bulduklarından bunların hataları derhal tashih edilir.

Molla Hüsrev ise, Hz. Peygamberin ictihadlarında hata yapabileceğini söyledikten sonra dünyevî-amelî ayırımı yapmaksızın yapacakları hataların vahiy ile düzeltileceği görüşünü benimsemiştir (60). Molla Hüsrev, Hz. Peygamberin ictihad anında yaptığı hataların vahiy ile düzeltileceğini kabul ettiği içindir ki, ictihadı bâtinî vahy demmiştir. Ancak, vahiy ile ictihad (akıl) çatış-

58. Müslim, IV/1835.

59. Müslim, IV/1835.

60. Molla Hüsrev, 209.

tıkları vakit vahyin delâletine itibar edilir. Çünkü Hz. Peygamber için vahiy asıl olup ictihad vahyi takip eder (61).

Başta Hz. Muhammed (S.A.V.) olmak üzere bütün peygamberlerin amelî hususlarda yaptıkları hataların vahiy ile düzeltilmeleri onların ismet sıfatlarının zarurî bir neticesidir. Aksi takdirde, başka mahzurların yanısıra, Molla Hüsrev'in de haklı olarak belirttiği gibi (62), peygamberlerin sünnetlerinin hata üzerine bina edilmiş olması, diğer bir ifade ile sünnete hata nisbeti iddiasına yol açar. Ümmetin hata üzerine bina edilen sünnete uyması da, ümmetin hata üzerinde birleşmesi de (63) düşünülemez.

Buraya kadar yaptığımız izahattan sonra, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin ictihadlarını mümkün ve caiz gören İslam âlimlerinin umûmî kanaatlerini şu şekilde maddeleştirebiliriz :

1— Peygamberler vahya muhatap oldukları hususlarda asla hata etmezler.

2— Deney ve müşahedeye dayanan dünya işlerinde, beşer olmalarının tabii bir sonucu olarak hata edebilirler. Bu tür hatalar vahiy ile düzeltilmeyebilir.

3— Amelî-şer'î konulara dahil olup da vahiy henüz gelmeyen konularda peygamberler ictihad edebilir ve haliyle hata edebilirler. Ancak onlar, yaptıkları bu hatalar üzere bırakılmazlar, vahiy ile hataları derhal düzeltilir. Peygamberlerin ictihadlarında yaptıkları hataların düzeltilmesi, yani vahiy ile tashih edilmesi, onlar için asla nakîse teşkil etmez.

SONUÇ :

Bir fıkıh ve fıkıh usûlü âlimi olan Molla Hüsrev'in hadis ve hadis usûlü ile alakalı müstakil bir eseri yoktur. O, sünnet ve hadis hakkındaki görüşlerini, bir fıkıh usûlü kitabı olan «Mir'âtü'l-usûl şerhu mirgâti'l-vusûl» adlı eserinde açıklamıştır. Molla Hüsrev, hadis istilahını sadece Rasulullah (S.A.V.)'in sözlerine hasretmiş, sünneti ise daha geniş muhtevalı yorumlayarak, Hz. Peygamber'in, söz, fiil ve takrirleri karşılığında kullanmıştır (64).

61. Molla Hüsrev, 209.

62. Molla Hüsrev, 209.

63. İbn Mâce, II/1303.

64. Molla Hüsrev, 207.

Molla Hüsrev'in, usûlcü olması sebebiyle sünneti teorik açıdan hukuk metodolijisi çerçevesinde işlemesi, İslâm hukukunda otörîte olmasından dolayı da hadisleri bizzat hukukî işlemlere ve olaylara uygulama imkanını bulduğunu nazarı dikkate alırsak O'nun, hadis alanında da oldukça geniş bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bilgilerin ışığında usûl ve fıkıh alanında olduğu gibi, hadis ve hadis usûlü sahasında da daha sonraki nesillere bu değerli âlimimizin kıymetli bilgiler bıraktığını ifade edersek hakşinaslık etmiş oluruz, kanaatındayız.

İctihada gelince, bütün İslâm âlimleri başta Hz. Muhammed (S.A.V.) olmak üzere bütün peygamberlerin ictihadlarının aklen câiz olduğu hususunda ittifak etmekle birlikte, dinî konulardaki ictihadlarının cevazı noktasında ihtilâf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in sem'e dayanan ve hakkında nesih cereyan etmeyen sem'î-itikâdî ve haberî konularda ictihadlarının câiz olmayacağı herkesin malumudur. Diğer bir ifade ile anılan konularda peygamberlerin, yüce Allah'tan kendilerine ulaşan bilgilere dayanmaları ve bunlara uymaları gerektiği gayet açıktır. Şer'î ve amelî konulara gelince, bu alanlarda peygamberlerin ictihadlarının cevazı tartışmalıdır. Bâzı âlimler, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin, şer'î ve amelî konularda ictihadlarının câiz olmadığını söylemişlerdir. Bunlara göre, Rasulullah (S.A.V.)'ın söylediklerinin ve davranışlarının hepsi vahy mahsülüdür, kendiliğinden şer'î ve amelî konularda ictihad ederek görüş beyan etmeye izinli değildir. Rasulullah'ın arz edilen konularda ictihad yapmasını mümkün görenler de kendi aralarında fikir birliği içinde değillerdir. Bunlardan bir kısmı, Rasulullah (S.A.V.)'ın yeni karşılaştığı ve hakkında henüz vahy gelmeyen olaylar konusunda hiç beklemeden ictihada baş vurmasının câiz olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir gurup İslâm âlimi ise, Hz. Peygamber'in ictihada konu olabilecek yeni olaylarla karşılaştığında belirli bir süre beklemesi gerektiği, şayet bu zaman zarfında vahy gelmezse, bu durumda ictihadda bulunmasının câiz olacağını söylemişlerdir. Aralarında konumazu teşkil eden Molla Hüsrev'in de bulunduğu hanefîler, arz ettiğimiz son görüşü benimsemişlerdir (65)

Biz de hakkında vahy gelmeyen şer'î-amelî konular ile sırf dünya ile ilgili hususları alâkadar eden sahalarda Hz. Peygamber'in ictihadının câiz olacağı inancındayız. İctihadın olacağı yerde,

65. Molla Hüsrev, 208-209.

görüşler ortaya konurken isabet etmenin yanında hatanın da olabileceği gayet tabiidir. İşte başta Rasulullah (S.A.V.) başta olmak üzere bütün peygamberlerin ictihadları, ictihad yapmaya ehil diğer ilim adamlarının yaptıkları ictihatlardan bu noktada ayrılmaktadır. Diğer müctehidlerin ictihadları, hatalı olduklarında tashih edilme şansına sahip olmadıkları halde, peygamberlerin ictihadlarının yanlış olarak bırakılması mümkün değildir. Çünkü onların hata üzere ipka edilmeleri tebliği görevleri ve ismet sıfatlarına ters düşer. Molla Hüsrev de Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ictihadında hata yapabileceğini kabul etmekle birlikte, dünyevî-dinî ayırımı yapmaksızın O'nun hata üzere bırakılmıyacağı görüşünü benimsemiştir. Bu yüzden olacak ki, Molla Hüsrev, Hz. Peygamber'in ictihadları için batınî vahy tabirini kullanmıştır (66).

66. Molla Hüsrev, 209.